

Informe sobre la declaració de Bé d'Interés Cultural Immaterial a favor del Tribunal de les Aigües de València

Autor: Comissió de Llegat Històric i artístic

Ple: 25 de juliol de 2005

1. Antecedents

El passat 20 d'abril es va rebre al registre d'entrada del CVC comunicació formal per part del Director General de Patrimoni Cultural Valencià –datada el 13 d'abril– de la resolució d'incoació d'expedient de declaració de Bé d'Interés Cultural Immaterial (BICI) a favor del Tribunal de les Aigües de València; tot sol·licitant, en base a l'article 27.5 de la Llei de Patrimoni Cultural¹, l'informe preceptiu del Consell, en temps i forma, per a la tramitació administrativa de l'esmentat expedient.

La Comissió de Govern de 21 d'abril acordà traslladar la realització de l'informe a la Comissió de Llegat, la qual, al seu torn, delegà en la seua sessió d'11 de maig en el conseller José Morera.

2. Fonaments

La Resolució es fonamenta en la consideració que el Tribunal de les Aigües "constituïx, sense cap dubte, una de les manifestacions més representatives i valuoses de la cultura i les formes de vida tradicionals dels valencians²", i en què, tot i gaudir d'un ampli grau de reconeixement local, nacional i internacional, encara no ha sigut objecte de reconeixement patrimonial específic³.

---

¹ "Sent preceptiu, segons allò que disposa l'article 27.5 de la Llei 4/1998, d'11 de juny, del Patrimoni Cultural Valencià, l'informe favorable de dues institucions consultives de l'Administració de la Generalitat en matèria de patrimoni cultural, i gaudint el Consell Valencià de Cultura d'eixa consideració segons allò recollit en l'article 7 de l'esmentada Llei".

² Definició dels béns immaterials mereixedors de la declaració de Bé d'Interés Cultural d'acord amb l'article 45.1 de la Llei 4/1998.

³ En aquest sentit, "la candidatura del tribunal a la Proclamació de les Obres Mestres del Patrimoni Oral i Immaterial, formalitzada en el Consell de Patrimoni Històric celebrat a Santiago de Compostel·la al juny de 2004, posa de manifest la urgència d'arbitrar este reconeixement en l'àmbit de la Comunitat Valenciana i l'Estat Espanyol".

A més, recorda que l'article 39 de l'Estatut d'Autonomia de la Comunitat Valenciana estableix l'especial obligació de la Generalitat a coadjuvar en l'organització del Tribunal de les Aigües; que la Llei Orgànica del Poder Judicial de 1985 reconeix, en l'article 19, el Tribunal com a Tribunal Consuetudinari i Tradicional, en desplegament de l'article 125 de la Constitució Espanyola; i que l'exposició de motius de la Llei d'Aigües, també de 1985, el menciona expressament com a institució tradicional exemplar a tindre en compte en l'adaptació dels regadius a les necessitats de la societat contemporània.

Per últim, l'informe annex a la resolució del Director General de Patrimoni assenyala el valor excepcional del Tribunal des de tres punts de vista: l'històric, el jurídic i l'antropològic, tot declarant que "el Tribunal de les Aigües, herència viva del sistema de govern de les aigües a l'Horta en època islàmica és un dels principals trets definitoris de la identitat cultural dels valencians, tant com la seua llengua, en què s'expressen els seus veredictes. La seua significació excedix molt el marc de la Comunitat Valenciana, ja que constituïx un monument del procés històric de gènesi i transferència de la refinada cultura de l'aigua andalusina des dels seus orígens al pròxim orient i al nord d'Àfrica fins al Nou Món. Un tresor del Patrimoni Cultural Immaterial valencià amb una indubtable dimensió universal".

3. Consideracions del Consell Valencià de Cultura

El Consell Valencià de Cultura assumix amb convicció la proposta de protecció i es mostra d'acord amb les consideracions presentades en l'esmentat annex que acompanya la resolució de la Conselleria de Cultura; però, a més, vol aportar unes altres reflexions que contribuïran a significar més encara l'oportunitat i la justícia de la mateixa.

a. Quant a la proposta concreta de protecció del Tribunal de les Aigües

a.1. Històriques

Des d'un punt de vista retrospectiu cal destriar el fet que el Tribunal és una institució "mil·lenària", la supervivència de la qual s'ha vist, al llarg dels segles, amenaçada per nombrosos entrebancs.

Així, semblen clares les seues arrels musulmanes i la seua continuïtat després de la conquesta cristiana de Jaume I –garantia de supervivència del fèrtil paisatge de regadiu de l'Horta valenciana— amb la normalització dels seus usos i costums. Es, però, més recentment quan el Tribunal ha patit més amenaces, tal com descriu el professor Victor Fairen Guillen –catedràtic de Dret Processal durant anys en la Universitat de València— en el seu estudi al projecte de Llei Orgànica de la Justícia, de 1972⁴:

"Este Tribunal ha atravesado con éxito vicisitudes históricas y jurídicas extremadamente graves; recordemos, por ejemplo, la conquista de Valencia por el Rey Jaime I de Aragón; la Guerra de Sucesión –y su secuela, el Decreto de Nueva Planta que abolía los Fueros del Reino de Valencia—; la imposición del principio de la unidad jurisdiccional, por obra del art. 248 de la Constitución de Cádiz de 1812; la ocupación de Valencia por el ejército francés; el movimiento unificador de legislación desarrollado a lo largo del siglo XIX; la misma Ley Orgánica del Poder Judicial; la Guerra Civil 1936-1939. Mas tal era y es su prestigio –su "autorictas" en el sentido romano de la expresión, altura moral— que nadie osó suprimirlo".

Durant segles el manteniment d'aquest precís mecanisme ideat per l'home –fruit de la conjunció d'un poble i un territori amb unes determinades característiques geogràfiques (amb l'aigua com a recurs preciós i escàs)— ha necessitat el suport i la intervenció de persones i institucions, reconeixement que cal remarcar merescudament. És el cas de l'esmena presentada pel mateix Fairén⁵ –signada per

⁴ FAIRÉN GUILLÉN, Víctor, *El Tribunal de las Aguas de Valencia y su proceso*. Obra social de Bancaixa. València, 1988.

⁵ Op. Cit. Diu "y sin perjuicio de mostrarnos siempre partidarios de la supresión de jurisdicciones especiales, en este punto [en referència al Tribunal de les Aigües de València], entendemos que procede una excepción expresa".

diversos procuradors i finalment acceptada— al *Proyecto de Bases de Ley Orgánica de la Justicia*, de 1973, de les Corts Espanyoles, per al reconeixement de l'excepcionalitat del Tribunal de les Aigües de València, en contra del principi d'unitat jurisdiccional propugnat per la Llei, el qual suposava un perill per a la continuïtat del Tribunal; o l'afany col·lectiu perquè la Constitució Espanyola de 1978 sancionara, finalment, la participació popular en l'Administració de justícia mitjançant els tribunals consuetudinaris i tradicionals.

a.2. Jurídiques

La permanència i supervivència del Tribunal, i conseqüentment, la seua vigència i universalitat, es basa, des de l'òptica jurídica, en la seua indiscutible "*auctoritas*" – en el sentit atorgat per Fairén⁶ a l'expressió romana: "prestigio, altura moral, respeto consecuente por parte de justiciables i no justiciables"—, la qual es tradueix, en termes d'eficàcia judicial, en un compliment de les sentències dictades pel Tribunal del noranta per cent.

Seguint l'argumentació del professor Fairén, al procés acumulatiu de construcció d'eixa autoritat moral ha contribuït el sistema de principis pel qual es regix el funcionament del Tribunal "digno de un código moderno –y aún anhelado por todo el mundo—; sistema de principios –oralidad, concentración, intermediación, publicidad general, gran brevedad, baratura— hacia el que, casi sin excepción, se dirigen –sin llegar a alcanzar por ahora las deseadas metas de la total adecuación del proceso a las necesidades de nuestra sociedad— los juristas de casi todo el mundo"⁷. Així, el Tribunal de les Aigües de València presenta quatre característiques que constitueixen l'objectiu ideal de qualsevol cort de Justícia⁸:

- Concentració: en el moment del judici, el tribunal té totes les dades necessàries per a procedir judicialment.
- Oralitat: tot el judici es desenvolupa verbalment, des de l'exposició de la denúncia pel denunciant, la defensa del denunciant, els aclariments del

⁶ Op. Cit. Pròleg a la primera edició.

⁷ Op. Cit. Pàg.

⁸ Citat en l'informe de la Conselleria de Cultura de l'obra del professor Víctor Fairén Guillen *El Tribunal de las Aguas de la Vega de Valencia y su proceso*.

- guarda i les preguntes dels components del tribunal, i fins i tot la sentència, (que posteriorment es documenta per escrit molt succintament).
- Rapidesa: tal vegada siga una de les característiques més cridaneres d'aquest tribunal, i potser la que més ha influït en la seua supervivència. Si el denunciat acudix a la primera citació es resol eixe mateix dia, si no, es pot dilatar el procés fins a dos setmanes més, però a la tercera, sense excusa, se'l jutja en rebel·lia, sense estar present.
  - Economia: els judicis ocasionen unes despeses mínimes. Els jutges que formen el tribunal, és a dir, els síndics, no perceben cap sou per a la seua funció, ni tan sols dieta. El condemnat només ha de pagar la multa estipulada per les ordenances i les despeses del guarda o de l'agutzil per la citació, que constituïxen les costes processals. A més del pagament, si és el cas, de les responsabilitats econòmiques derivades dels danys i perjudicis que s'hagen produït.

Finalment, la següent anècdota del doctor Vicente Giner Boira⁹ --lletrat assessor durant anys del Tribunal— exemplifica la senzillesa i alhora l'eficàcia i universalitat d'un sistema de justícia que ha sigut estudiat per nombrosos experts, d'ací i de fora, per tal d'exportar-lo a diversos indrets del món.

"[...] en pleno siglo XIV, unos sencillos labradores, Síndicos, y por tanto Jueces, del Tribunal, se reunieron para verificar una inspección ocular o reconocimiento judicial del hecho discutido, y resolvieron en el mismo lugar donde realizaron la inspección. Mas, posteriormente, el jueves inmediato, el Tribunal reconoció que aquella resolución no tenía validez porque la misma, es decir, la Sentencia, tenía que ser dictada en lo que denominaríamos "sala-audiencia" del Tribunal. Norma ésta de Derecho procesal universal, que ya unos sencillos labradores valencianos del siglo XIV la estaban imponiendo en el Tribunal de las Aguas de la Vega de Valencia".

---

⁹ Op. Cit. De l'obra de Víctor Fairén.

a.3. Literàries i culturals

A més de juristes i historiadors, famosos pintors i escriptors han fet del Tribunal de les Aigües el seu objecte de creació i inspiració; tanmateix, des del Consell Valencià de Cultura voldríem recordar, amb estima, la contribució a la difusió dels seus valors patrimonials de dos intel·lectuals que formaren part de la institució: Joan Fuster i Lluís Guarner.

Joan Fuster escriví "la Huerta de Valencia es barroca por lujurante, por rica, por fecunda, incluso por democrática"¹⁰, i Lluís Guarner digué "El Tribunal de las Aguas es la institución procesal consuetudinaria más original del mundo, que desde hace mil años funciona en Valencia. Las ordenanzas del riego de la Huerta, cuyos remostos orígenes de tiempos musulmanes, o, tal vez, anteriores –según los investigadores– ratificado por Jaime I el Conquistador, dieron origen a un tribunal que mediante juicio estrictamente oral, y sin curiales, decide los pleitos y reclamaciones de los regantes de la huerta con sentencia inmediata e inapelable"¹¹.

b. Quant a la protecció del Tribunal en el seu context: la sostenibilitat de l'Horta

Com ja va expressar el Consell Valencià de Cultura en juny de 2004¹², la supervivència del Tribunal de les Aigües va lligada a la supervivència del complex productiu, cultural, paisatgístic i natural que és l'Horta (veure Annex).

Però, en ambdós casos, i a banda de la protecció directa mitjançant els elements legals existents ara per ara –legislació de patrimoni, de protecció de la natura– que el Consell sempre ha recomanat efusivament –cas de la protecció de l'Horta¹³, cas

¹⁰ FUSTER, Joan, *El país valenciano*, Destino, Barcelona, 1962.

¹¹ Autors diversos, *Homenatge a Lluís Guarner 1902-1986*, Consell Valencià de Cultura, València, 1988.

¹² Escrit "sobre el perill de desaparició del Tribunal de les Aigües en el marc de l'amenaça de desaparició de l'Horta". Basat en un informe de la Comissió de Llegat Històric i aprovat en el Ple de 28 de juny de 2004, a Onda.

¹³ Dictamen del CVC sobre l'Horta de València. Aprovat pel Ple de 8 de maig de 2000.

de l'informe favorable a la protecció dels assuts de diverses sèquies¹⁴, i ho fa ara en el cas de la institució del Tribunal mitjançant aquest informe—, es tracta d'una supervivència dinàmica, d'adaptació als nous temps i als nous reptes socials, en definitiva: de sostenibilitat.

Tal vegada, la millor lectura que podem fer ara d'allò que significa la supervivència del Tribunal de les Aigües al llarg de més de mil anys i el seu llegat patrimonial, siga dependre de l'enginy i saviesa amb què successives generacions de valencians han resolt la relació entre cultura i natura, en definitiva entre necessitats i recursos. De tal manera que pugam enfrontar-nos, ara, amb el mateix seny, a la conservació del nostre patrimoni immaterial –cas del tribunal i la cultura de l'aigua que comporta— a través de la sostenibilitat i adaptació del sistema humà que és l'Horta.

En aquest sentit, podem recordar la reflexió que hi ha en la introducció del llibre publicat pel CVC *Alqueries. Paisatge i arquitectura en l'Horta*¹⁵:

“L'horta, el seu paisatge i el seu patrimoni, poden tenir una actuació particularment atractiva en la construcció de la nova ciutat, aqueixa ciutat extensiva, metropolitana, polinuclear, que s'està desenvolupant en el nostre territori. L'horta, per la seua condició territorial i les seues qualitats físiques i paisatgístiques, pot assumir el paper de sistema estructurant i, des d'aquesta, des de la seua permanència, o la permanència d'aquells fragments amplis i coherents necessaris per a conservar una escala i unes funcions agràries, construir una ciutat diferent, distinta a unes altres, rendibilitzant uns grans pulmons ja existents, uns parcs periurbans on es donen cita el concepte de rural i el d'urbà i on el patrimoni rural no tinga només un ús museístic, sinó que estiga viu, i si és possible, en ús”.

I es que, com recorda Jordi Gràcia: “Porque nada nace de la nada, y el pasado es la condición del futuro”¹⁶.

---

¹⁴ Informe sobre la declaració de BIC dels assuts de les sèquies del Tribunal de les Aigües de València i de la Reial Sèquia de Montcada, situats a València, Paterna, Quart de Poblet i Manises. Aprovat pel Ple de 20 de desembre de 2004.

¹⁵ DEL REY, Miguel, i altres, *Alqueries. Paisatge i arquitectura en l'horta*. Consell Valencià de Cultura. València. 2001.

¹⁶ GRÀCIA, Jordi, *La resistencia silenciosa*, Anagrama, Madrid, 2004.

4. Conclusions

En consideració de tot allò expressat anteriorment, i de la resolució i documentació remitada per la Direcció General de Patrimoni Cultural Valencià, el Consell Valencià de Cultura:

- a. Informa favorablement la resolució de declaració com a Bé d'Interés Cultural Immaterial del Tribunal de les Aigües de València, tot felicitant la Conselleria de Cultura per la seua iniciativa.
- b. Recomana la protecció directa dels elements constructius, hidràulics i arquitectònics que constituïxen la xarxa de sèquies, les comunitats de regants de les quals formen part del Tribunal de les Aigües de València.
- c. Recomana l'escomesa d'estudis, propostes i actuacions per a garantir la continuïtat i supervivència activa del Tribunal de les Aigües, la qual està supeditada al manteniment de les comunitats de regants, i de la pràctica de la agricultura tradicional de regadiu en l'Horta de València. Dites mesures es podrien articular a través del Pla d'Acció Territorial de l'horta valenciana que preveu l'article 22 de la Llei 4/2004, de 30 de juny, d'Ordenació del Territori i Protecció del paisatge.
- d. Vol traslladar una mostra de gratitud a les persones i institucions que amb la seua intervenció propiciaren la conservació del Tribunal de les Aigües durant la transició política espanyola.

5. Destinataris

Aquest informe s'enviarà als següents destinataris:

- Direcció General del Patrimoni Cultural Valencià, Conselleria de Cultura, Educació i Esport.
- Tribunal de les Aigües de València.

ANNEX

Només com a mostra de la progressiva disminució de la producció agrícola de l'Horta de València mostrem el següent quadre comparatiu extret del llibre *El espacio valenciano. Una síntesis geográfica*, de Juan Piqueras, Ed. Gules, Valencia, 1999, (pàgina 201).

HORTALIZAS Y TUBÉRCULOS Principales cultivos. Extensión y producción. Valores medios de los trienios 1985-87 y 1995-1997				
<i>Cultivo</i>	Hectáreas <i>1985-87</i>	Hectáreas <i>1995-97</i>	Toneladas <i>1985-87</i>	Toneladas <i>1995-97</i>
Patatas	10.500	6.500	200.000	125.000
Alcachofas	11.000	6.400	150.000	80.000
Cebollas	6.200	3.400	270.000	145.000
Tomates	6.200	2.300	300.000	145.000
Melones	8.000	4.500	200.000	150.000
Lechugas	5.000	3.800	110.000	80.000
Coles	3.100	1.400	80.000	50.000

Fuente: Conselleria d'Agricultura. Generalitat Valenciana